

**ДІН ФИЛОСОФИЯ-
СЫНДАҒЫ ТҰЛҒА
МӘСЕЛЕСІН
ЗЕРТТЕУДІҢ
АЛҒЫШАРТТАРЫ МЕН
ПРАКСЕОЛОГИЯЛЫҚ
БАҒДАРЛАРЫ****Кіріспе**

Адамзат руханиятының эволюциясы тұтастай алғанда дүниені тануға бағдарланған интенционалды беталыс болып табылады. Бұл үдерісте өзін орталық алаңға шығарған адами сана мен рух таным объектісін екіге ажыратқандығы белгілі, біріншісі сыртқы дүние болса, екіншісі, адамның өзі. Осы ұстаным көне дәуірлердегі мифологиялық кезеңнен бастап, бүгінгі күнге дейін сақталып келе жатқан мәңгілік бағдар деуге де болады. Философия мен дін тарихының өн бойына сіңірілген адам туралы пайымдаулар бүгінгі заманға дейін толастаған жоқ және өзектілігін жоймайтындығы хақ. Дегенмен, әрбір кезең адамды әр қырынан қарастырды. XX ғасыр философиясындағы адам мәселесі де өзіндік жаңаша пайымдаулар мен әртараптанған бағыттар бойынша түптеп келгенде, бір арнаға келіп тоғысты: адам өмірінің мәні мен оның сыртқы ортада өмір сүруі.

Олай болса, біз қарастырып отырған тақырып – дін философиясындағы адам мәселесі тарихи тұрғыдан талданған және қазіргі кезең бойынша таразыланған тұжырымдарды негізге ала отырып, болашақта бұл мәселе қандай бағыттар бойынша өрбуі тиіс екендігі туралы пайымдаулар жасауымызға болады. Бұл тұста, біз алдымен, дін философиясындағы тұлға мәселесін зерттеудің перспективаларының тиімді және күрделі тұстарын ашып көрсетуіміз қажет. Тиімді қырлары, біріншіден, бізге, діни философия тарихы бойынша адам мәселесінің зерделенген тұстары дискурстық-сұхбаттық түрде құрылған рухани қор болып табылады. Екіншіден, соңғы жылдардағы зайырлы қоғам үлгілері дінді бейтараптанған рационалды түрде таразылауға мүмкіндіктер ашады. Үшіншіден, философиядағы жалпы адам мәселесі туралы толғаныстар бүгінгі күнге дейін әртараптанған бағдарда өрбігендігіне байланысты оның сан түрлі қырларын ашуға әдіснамалық мүмкіндіктер ашылып отыр. Төртіншіден, соңғы уақыттардағы футурологиялық зерттеулер мен болашақтың модельдерін жасаудың ғылыми технологиясының қарыштап дамуы біз қойып отырған мәселені толығырақ аша түсуге ыңғайластырылады.

Ал күрделі қырларын былайша тиянақтап көрсетуімізге болады. Біріншіден, адамзаттың руханияттық тарихында діни философия қарыштап дамығанмен, дін философиясы онымен салыстырғанда айтарлықтай деңгейде дами алмағандығына байланысты қиыншылықтар туындайды. Екіншіден, зайырлы қоғам үлгісі құрылғанмен, қоғамдық бұқаралық, тіпті теориялық санада да діни пайымдаулар жеткілікті, бірақ дін туралы пайымдауларға ашық жол беріле бермейді, нақтырақ айтқанда, дін әлі толық сынауға және парасатты-бейтарап тұрғыдан талдануға мүмкіндігін аша алмай отыр. Үшіншіден, үш әлемдік дін мен әр түрлі ұлттық діндердің, бұлардың ішіндегі сан түрлі діни бағыттардың пайда болуы, тіпті оның ішінде дәстүрлі емес секталық бағыттардың өрбуі, біз үшін қайсысын таңдау мүмкіндігімізді тым кеңейтіп жібереді. Төртіншіден, қазіргі адамзат қоғамында, біздің елімізде де, жалпы дін туралы пайымдаулардың қайсысы болмасын сынға ұшырауға бейім болып келеді.

Дегенмен, осындай қайшылықты-күрделі жағдайларға қарамастан, жоғарыда айтылғандай тиімді қырларын негізге ала отырып, қойылып отырған мәселемізді әрі қарай зерделеудің бағдарларын былайша анықтап алуды жөн көрдік:

- болашақтағы діннің даму аясындағы адам мәселесінің ішінен тұлғалық келбетті ажыратып ала отырып, оны қоғамдық өмірмен, заманауи өзгерістермен байланыстыра қарастыру;

- қойылып отырған мәселе бойынша футурологиялық болжамдар жасау;

- осындай талқылануы тиіс тұғырларды праексеологиялық негізде талдау, яғни, өмірмәнділік-тәжірибелік қырларын үнемі назарға алып отыру т.б.

Осы мәселелерді талқыламас бұрын, әлемдік діни сана мен теориялық пайымдаулардың бүгінгі күнгі беталысын анықтап алуымыз қажет.

1. Қазіргі таңдағы философия, оның ішінде қазақстандық философиялық дискурстарда жалпы дін философиясы туралы ізденістер әлі күнге дейін өзектіленбей келеді. Себебі, ізденушінің өзіне қатысты алғанда, феноменологиялық тұрғыдан келгенде, діни сана дінге философиялық қырынан келумен ыңғайласа бермейді. Сондықтан да, ізденушілер діни философияны дамытумен немесе апологетикамен, діни идеологиямен шұғылданады.

2. Діни сана мен дінге сенуші тұлға дінді өзінің өмірмәнділік-экзистенциалдық шарттарына ыңғайластырып жібергендей беталыстар-

ды байқауға болады. Адамзат діни ережелердегі қарапайым этикалық ұстанымдарды мойындағанмен, оны сол қалпында толықтай жүзеге асырып отыруға әлі де қауқарсыз болып отыр. Бұны жер бетінде қазіргі өркениеттік адамзат қоғамындағы әр түрлі қақтығыстардан бастап, іргелі соғыстардан-ақ көруге болады.

3. Дінге сенуші тұлға дін мен ғылым, дін мен өркениеттік талаптар, дін мен ұлттық дәстүрлер арасында ауытқып, түрлі қайшылықтарға кездеседі [1]. Бұл түптеп келгенде, психоанализдік тұрғыдан келгенде, адасу мен оқшаулануға жуықтайтын адамның дағдарыстанған діни көңіл-күйін беріп отыр. Тұлға дін мен басқа руханияттық салалармен өмірлік тәжірибелер арасындағы үйлесімділіктің толық нұсқаларын таба алмай отыр деуге де болады.

4. Діни мәтіндер қазіргі қоғамдағы ақпараттардың көптігіне байланысты көпшілікке түп нұсқадан таныс бола алмай отыр. Герменевтикалық тұрғыдан келгенде, діни ақпараттарды таратушылар мен діни идеологтар діни мәтіндерді өзінің түсінгеніндей деңгейде таратып отыр. Себебі, бұқаралық сана діни мәтіндермен толықтай түп нұсқадан танысуға құлықсыз немесе уақыт ағымының тығыздығына байланысты мүмкіндігі жоқ деуге де болады. Сондықтан да, діндегі тұлға дінді насихаттаушылардың үлгісіндей болуы қажеттігімен ғана шартталған.

5. Тұлғаға тек дін ғана емес, бүгінгі таңда басқа да ықпалды ақпарат көздері де ықпал етеді. Сондықтан да тұлға, дінге деген сенімнің өзіндік үлгісін жасап алуға тырысуда. Бұл тіптен, атомарлық түрде әрбір тұлғаға сай келетін әр түрлі сенім үлгісін құрумен айналысуына алып келеді. Олай болса, жалпы діни қағидаттар мойындалғанмен, әркімнің ішкі жан-дүниелік сенімдері бар [2]. Мысалы, ахимсаны ұстанған үнді халықтарындағы таза дін иелері, сенімге берілген дәулеттілер мен сол елдегі күнкөріс жағдайының төмендігіне байланысты аштан өліп жатқандарды салыстырып көруге болады.

Бұл беталыстарды қорытындылай келе, біз мынадай түйін жасай аламыз: «діндегі тұлға бүгінгі күні де толықтай өз орнын таба алмағандығына байланысты, дін философиясы бұл мәселені әлі де тереңірек зерделеп нақтылай түсу қажет». Бірақ бұл тұста, дін философиясындағы адам мәселесінің жалпы теориясы мен діндегі адамның нақты тәжірибелік қыры тұтас қарастырылуы қажет екендігін ескеріп отыруымыз қажет. Сонымен қатар, бұл өзекті мәселе тым жалпы, өйткені оның нақты және әмбебаптанған

абсолютті дұрыс үлгісі құрылуы мүмкін емес деуге де болады.

Сондықтан, біз мынадай зерттеу үлгісін ұсынамыз.

1. Дінге деген сенімнің, діндегі адамның орнының, дін мен адам, дін мен қоғам қатынасының, зайырлы қоғам үлгісінің жалпы нұсқалары философиялық тұрғыдан негізделуі қажет [3]. Нәтижесінде аталған мәселелер бойынша іргелі тұжырымдама жасалуы қажет. Бұл тұжырымдама, біріншіден жалпы әдіснамалық-теориялық бағдар болуы тиіс. Екіншіден, заңдыққықтық түрде міндеттелмеген, бірақ мораль ретінде адамның ішкі дүниесінің талаптары бойынша орындауға тиістілігімен өлшенуі тиіс. Үшіншіден, бұл тұжырымдама ғылыми дискурс үшін ашық болуы қажет.

2. Қоғамдағы діннің орны мен қызметтері қайта қаралуы тиіс. Мысалы, діннің адамдар арасындағы қатынастарды реттейтін қызметі бүгінгі таңда өзінің ролін толықтай атқарып отырма деген сауалды негізге алсақ, іргелі ізденістер сұраныстарына кезігеміз. Біз осы тұста, мысал үшін, діннің қоғамдағы руханияттың барлық саласын үйлестірушілік қызметін ұсынар едік. Атап айтқанда, қоғамдық өмір мен ғылымды, тұлғаның қалыптасуы мен өмір шындығындағы қайшылықтарды т.б. дін өзара және дін өзімен байланыстыра отырып, үйлесімділік жасайды деп пайымдауымызға болады.

3. Дінге сенген тұлға келбеті қандай болуы қажеттігінің заманауи үлгісі зерттелуі тиіс. Жоғарыда атап өткендей, қазіргі тұлға дінге сенімнің қандай дәрежеде болуы тиіс екендігін өзі таңдап алады, сол себепті дінге деген сенімнің деңгейіне байланысты тұлғаралық келіспеушіліктерден бастап, әр түрлі топ аралық, тіпті мемлекет аралық түсінбестіктер мен шиеленістер туындауда. Сондықтан, дін философиясы діндегі қазіргі заманғы тұлғаның орнын ашып беру бойынша ізденістер жүргізуі тиіс.

4. Қазіргі заманғы кванттық физика, кванттық психология, синергетика ілімі, әлемнің голограммалық моделі т.б. ашылған ғылыми жаңалықтар мен ұстанымдар дін философиясындағы адам мәселесіне қатысты жаңа мәселелер тауып беріп отыр. Атап айтқанда, адамның жаны мен рухы, о дүние, азап шегу т.б. көне дәуірлерден бері толғанылып келген мистикалық мәселелер постпозитивістік тұрғыдан алғанда, мистикалық «қабығынан босанады». Сондықтан да, болашақтағы дін философиясындағы адам мәселесі осындай

күрделі ахуалдарды шешуді жолға қоюы тиіс деп санаймыз.

5. Діни сенімге қатысты қайшылықты мәселелерді, діндегі тұлға туралы күрделі ұстанымдарды, зайырлы қоғам мен діннің арақатынасындағы келіспеушіліктер мен шешілуі тиіс сауалдарды т.б. «жабық» қалдырмай, оны ашық философиялық дискурс алаңына шығару керек. Мысалы, «дінге деген сенімді ұлғайту мен күшейту фанаттыққа алып бара ма, егер алып баратын болса, онда неліктен діндер қоғамдық өмірде насихатталып отыр, әлде сенімнің өзіндік формасы бар ма?» Біз осы тұста, ислам діні бойынша бірнеше мысалдар келтіре аламыз: «бала намазды бүгінгі қоғамда неше жас-тан бастап оқу керек», «ислам діні мен ұлттық дәстүр арасындағы кейбір сәйкес келе бермейтін тұстарды қалай шешуіміз қажет», «біздің зайырлы қоғамның ұлттық үлгісі қандай болуы тиіс» т.б.

Зайырлы қоғам үлгісі бойынша тұлға қалыптастыруда жалпы бағдарлар белгілі болғанмен, нақты ұстанымдар жоқ деуге де болады және әлі шешілмеген түйінді тұстар да бар. Мысалы, «буддизмдегі нирвана, христиандық монахтар, исламдағы сопылық т.б. аскеттік өмір бүгінгі таңда қандай деңгейде болуы тиіс, әлде ол баршаға тұтас қажетсіз тек қана санаулы адамдарға тән тұрмыс қалпы болуы тиіс пе, адамзат тұтастай аскеттік идеалға түссе не болмақ, онда оны неге насихаттаймыз» деген сияқты түйткілді мәселелер легі туындайды. Дін болмысы жөнінен қашан да, өзін насихаттауды қажет етеді және оны сұранып тұрады, ал зайырлы қоғам тұлғасы оны насихаттамауы тиіс. Бұл қайшылық қалай шешімін таппақ.

Келесі кезекте, дін философиясындағы тұлға мәселесін зерделеудің праексеологиялық бағдарларына тереңірек ену қажеттігі туындайды.

Мен-Тұжырымдама негізінде. Дін философиясы тарихында, тұлға мен діннің арақатынасын үйлестіруге ұмтылған және тұлғаның кемелденуін дінмен тығыз байланыстырған әр түрлі бағыттар мен көзқарастар қалыптасқандығы белгілі. Бірақ кейбір идеялар тұлғаның діннен азат болуы туралы қорытындыға келіп, еркін-ойға, тіпті атеизмге қарай бет бұрған еді. Кейбір ұстанымдар бұның жеңілдетілген келісімді үлгісін паш етті. Осы тұста, біз қандай жолды таңдап аламыз деген нақты және күрделі сауалдар туындайды.

Эпикурдың тұлға үш қорқудан азат болуы қажеттігі оның ішінде құдайдан қорықпау туралы «атеизмнің жұмсартылған үлгісі» деп айтуға болатындай ұстанымы қазіргі адамзат қоғамында

«айтылмайтын-жасырын» кейіпке түскен тәрізді. Нақтырақ айтқанда, қазақы түсінік бойынша пайымдасақ, «күдайдан қорықсаңшы» деген императив орындала бермейтін тәрізді. Бұған қазіргі заманғы моральдік құлдыраулар мен әділетсіздіктер, әр түрлі шағын қақтығыстардан бастап, соғыстарға дейінгі зұлымдықтар мысал бола алады. Біз әрине, барша адамзатқа сауалнама жүргізбесек те, жалпы алғанда, бір қарағанда қазіргі таңда дінге сенбейтін тұлға жоқ деуге де болады[4]. Бірақ адамзаттың рухани-моральдік құлдырау беталысы нақты объективті беталысқа айналып отырғандығы жасырын емес. Бұл шындап келгенде, «күдайдан қорықпағандықтың» көрінісі болып саналады.

Осыдан Мен-Тұжырымдамадағы идеалды-Мен және Нақты-Мен арасындағы сәйкессіздік туындайды. Бұның ислам дініндегі жағымсыз мағынасы мұнафықтық деген арнайы атаумен беріледі. Сондықтан да келешектегі дін философиясының праексеологиялық қыры – Идеалды Мен болмағанмен де Нақты-Меннің өзінің бұндай екіге айрылуын зерделеу және оның шешімін ұсыну болып табылады.

Кемелденген тұлға бейнесі бойынша. Қазіргі таңда әлемдік руханиятта тұлғаның құндылығы мен мәртебесі хақындағы ойтолғамдар мен ұсынылған пікірлер, тұжырымдар саны да артып келеді. Сондықтан да, дін философиясы бойынша тұлғаны қалыптастырудың тәжірибелік-өмірмәнділік қырлары қандай деген іргелі сауал туындайды. Егер де, діни персонализм оны діни философиялық негізде ашуға беталған болса, келесі кезекте, дін философиясы тұрғысы сұранып тұрған қажеттіліктердің бірі болып отыр. Біздің ұлттық таным түсінігімізде тұлғаның өзіндік бір келбетін жасау мұраттары бар, оның өзін дінмен байланыстырылған және таза діни деп екіге бөлуімізге болады. Ал жалпылама түрде жіктесек, саяси-әлеуметтік тұлғалар (хан, би т.б.), физиологиялық-биологиялық тұлғалар (баһадүр), діни-рухани тұлғалар болып ажырайды.

XX ғасырдың басында педагог Н. Манаев тұлға бойынан табылуы тиіс көркем мінездерді: Аллаға илану, тәуекел қылу, уәдеге тұру, сабырлы болу, мәрт болу, ұятты болу, шын сөзді болу жинақтауына дейінгі ой-пікірлер ислам дінімен орайластырылған таза діни сипатта болса, әл-Фарабидің қайырымды қала тұрғынынан бастап, Абайдың Адам бол идеясына дейінгі ойтолғамдар таза діни емес, бірақ ислами дәстүрлерден мүлде тыс та қарастырылмайды. Осыдан-ақ, қазіргі заманғы тұлға үшін ұсынылған бірнеше

нұсқалар бар екендігін көруге болады: сопылық ағымдағы таза діни тұлға, діннің қағидаттарын алған көркем мінезді тұлға, дінді мойындай отырып, басқа да рухани қасиеттерді жинақтаған тұлға, дінге қатыссыз алынған жалпы адами тұлға. Мәселе, осы тұста өрби түспек. Ендеше, біз мынадай түйін шығара аламыз: осы тұлғалардың келбетін біріктіре, тұтастандыра отырып, реконструкциялап, аралық буын мен зайырлы қоғам үлгісіне сай келетін тұлғаны жасап шығару мұраттарын жолға қою қажет және жоғарыда айтылған «діни кемел тұлға» бейнесін әлемге паш етіп, өзіміздің ұлттық нұсқамызды барша адамзатқа үлгі ретінде ұсыну.

Сонымен қатар, басқа да діндерде тұлға бейнесін жасауға деген талпыныстар болған жоқ емес. Мысалы, буддизм, индуизм сенімдерінде де тұлғаның өзіндік руханиланған-толерантты пішімін сомдау және ол тәжірибеде еркін қолданылатындай болуын қадағалау, тіпті осы мұраттар бойынша қазір де үнді халықтарында оны өмір салтына айналдырып, сақтап отырғандар жетерлік. Дұрыс кіріспе, дұрыс ой, дұрыс сөз, дұрыс әрекет, дұрыс өмір салты, дұрыс назарға алу. Бұл жол, жүру керек жолды көрсететін ой өрісін береді, білім береді, ол таулыққа, жоғары білімділікке алып барады.

Интеллектуалды тұлға бойынша. Қазіргі таңдағы адамзаттық өркениет «адам ресурсы», «адам капиталы» деген сияқты тұлғаның таза прагматикалық тұрғыдан құрылған қоғам үшін маңызды субъект екендігін паш етуде. Бұнда тұлғаға қажетті аса маңызды сапалардың бірі – интеллектуалдылыққа қарай беталыс басты орынға шығарылады. Бұл үрдіс бүгінгі Қазақстан қоғамында интеллектуалды ұлт қалыптастыру саясатымен келіп ұштастырылады. Әйтсе де, осы тұста, діннің орны, дінге деген сенім дәрежесі, білім мен дінді ұштастырудың тым болмаса жалпы бағдарлары толық арнайы тұжырымдама ретінде қарастырылмаған деуге де болады. Жалпы алғанда, «интеллектуалды тұлға» ұғымының мазмұнына көп жағдайда, интеллект, ақыл, зиялылық, білімділік, ғылыми пайымдаушылық т.б. енгізілгенмен, руханилық, оның ішінде діни жағы қарастырылмаған деуге де болады. Себебі, зайырлы қоғамда дін мемлекеттен бөлінгендіктен, діниден басқа әлеуметтік институттар діни сана мен сенім мәселесімен шұғылданбайды. Бірақ, діннің мемлекеттен бөлінуі, зайырлы қоғам дінді аластататын «жасырын атеизм» де емес екендігі белгілі жайт. Олай болса, тәжірибелік және осы өмірге лайықталған, заман талабына сай келетін

интеллектуалды тұлғаға келесі кезекте, діни сенім қырын қалай кіріктіруге болады деген маңызды сауал туындайды. Өйткені, рухани-адамгершіліксіз дайындалған интеллектуалды тұлға жалпы қоғам үшін аса қолайлы емес, тіпті кей жағдайда қауіп те тудыруы ықтимал. Бір қарағанда бұл мүмкін емес модель сияқты болып көрінеді, бірақ осы тұста, орта ғасырдағы түркі ойшылдарының дін мен білімді, дін мен ғылымды, дін мен өмірлік мақсаттарды кіріктіре білген нұсқаларын қайта еске түсіруімізге болады. Бұдан, дәл сол орта ғасырдағыдай нұсқаны ұсыну қажет деген ұғым тумайды, рухани интеллектуалды тұлғаны қалыптастырудың үлгілері болуы тиіс екендігі және бар екендігі туралы пайымдаулар жасауға болады. Жалпы әлемдік руханияттық кеңістігіне шолу жасасак, дүниежүзілік ғалымдар мен философтардың көпшілігі дінді жоққа шығармаған екен. «Философия адамды бақытты қылатын іс-әрекеттен тұрады. Егер де дәрі денеміздегі жараны жақсартпағанға дейін оның ешқандай пайдасы болмағаны сияқты, рухымыздағы қайғы-қасірет пен ауруларды жоқ етпегенге дейін философия еш нәрсеге жарамсыз болмақ», – деп пайымдалған пікірлерді назарға алсақ, бұл тұста философияның, оның ішінде біз талдап отырған дін философиясының ролінің зор екендігін бағамдай аламыз [5].

Осыдан интеллектуалды тұлғаның қандай діни сенімді таңдау керектігіне, оның көп мүмкіндіктерінің бар екендігіне байланысты *дінаралық толеранттылық бойынша тұлға мәселесі* туындайды. Тұлға мәселесімен айналысатын гуманитарлық ғылымдар да, барлық діндер де пайда болғаннан бастап, тұлға мәселесін назардан тыс қалдырған жоқ. Дегенмен, жалпы адамзатқа идеал ретінде ұсынылатын және баршамен келісілген тұлға келбеті бүгінгі күнге дейін жасалған жоқ деуге де болады. Оның дінге қатысты себептерінің бірі – көп түрлі діннің болуы және олардың канондарында тұлғаны әр түрлі сомдау. Түптеп келгенде, қазіргі адамзаттық діни руханияттық әр түрлі сенімдегі тұлғаға қатысты – діни толеранттылық туралы түйінге келді. Бұл үлгі бүгінгі таңда Қазақстанда мультикультурализм аясында өрбіп келеді [6].

Бірақ бұл бір қырынан нақты, әрі оңтайлы, конвенционалистік ұстаным болғанмен, екінші бір қырынан алғанда, абстрактілі болып келеді. Себебі, толеранттылық қай кезде төзу керек, қай кезде төзбеу керек екендігінің үлгісін айтып бере алмайды. Сондықтан да ол, кей сәттерде этиканың өзіне қайшы келеді. Мысалы, «намыс»

пен төзімділіктің кей тұстарда қайшы келетін жақтары да бар. Бұл дінге қатысты айтқанда да қылаң беретін ахуал.

Бірақ «Түсіністік философиясы» бойынша толеранттылықтан басқа жол жоқ болып табылды. Әрине, қазіргі өркениетті қоғамда тарихтағыдай крест жорығы сияқты іргелі қақтығыстар жоқ деуге де болады, бірақ діннің жат бағытта тармақталуынан әлеуметтік қақтығыстар туындап отырғандығы жасырын емес. Бұл дінаралық толерантты тұлға бейнесін оның өкілдерінің мойындай бермейтіндігіне алып келеді. Осыдан, біз, қандайма болмасын дінге деген бетбұрыс басталған сәттен-ақ, алдымен, тіпті ең алдымен, діни толеранттылық қасиетке ие болуға басымдылық беруіміз қажет екендігін көре аламыз. Бұдан мынадай логикалық түзілім алынады: «діни тұлға – діни толеранттылыққа міндеттелген тұлға». Яғни, шеткі тәртіппен айтқанда, толеранттылықты үнемі ұстануға өзіне-өзі бұйрық бере алмаған дінге бет бұрған болашақ сенім иесі – сенім иесі ретінде мүлде мойындалмауы тиіс немесе ол сенім иесі емес. Демек, болашақта дінге деген сенім күшейген сайын, дін қоғамда қуатталған сайын, соғұрлым діни толеранттылық да қуатталатындай қатар жүріп отыруы тиіс, бір-бірінен ажырағысыз ұстанымдарға айналуы тиіс.

Волюнтаризмдік ұстаным бойынша тұлға келбеті. Адам еркі мен еркіндігі де дін мен философияның пайда болуымен, өркендеуімен қатар жүріп отырған іргелі мәселелердің бірі. Бірақ көп жағдайда, діни философия адам еркі мәселесін көбірек қозғаса, дін философиясы адам еркіндігі туралы пайымдауларға жақынырақ болған еді. Бүгінгі таңда еркіндік шеңберін кеңейткісі келетін адам, дін мен оның шарттарынан, талаптарынан да азат болуды қалайды. Сондықтан, әлеуметтік уақыттың тездеуіне, заманның ықпалына, бос уақыттың құндылыққа айналуына т.б. бейсаналы түрде байланыстырған адам еркі мен еркіндігі діни ережелер мен шарттарды толықтай орындай бермейді. Бұл баршаға ортақ жалпы адамзаттық көрініс болмаса да, беталыстық сипаты бар және шешімін табуды қажет ететін дилеммаға айналуы ықтимал құбылыс. Яғни, «дінге сенім деңгейі, оның орындалуы тиіс шарттары адам еркіндігін шектей ме, шектемей ме – шектесе, дінге сенімнің дәрежесі төмендей ме, ал шектемесе, неліктен діни салттарды орындау қуатталмай жатыр» деген мәселелер пайда болады. Бұл – «сеніммен еркіндік (уақыт)» – қатынасын тудыратын праксеологиялық мән адамның абсолютті

еркіндікке ұмтылысы мен дін арқылы шектелген еріктің адам болмысына тағайындалған қатынасының бар екендігін білдіреді [7]. Демек, болашақта ғылым мен техника дамып, адамзат өркениетке ұмтылған сайын, адам еркіндігін кеңейткен сайын, дінге сенім қандай формаларға ауысуы ықтимал екендігін тиімді тұрғыдан шешіп беретін діни өмір салтындағы өзіндік ережелер құрылуы тиіс деп айта аламыз.

Келесі кезекте, бұндай тәжірибелік мәселелерді шешуді жалпы әдіснамалық бағдарларын былайша тиянақтап көрсетуімізге болады:

1. Интеграциялық-дифференциациялық. Дін философиясымен басқа салалар бірігіп, мәселені ғылымдар интеграциялық тұрғысынан шешу. Мәселені нақтылай қоя отырып, ғылыми дифференциация тұрғысынан шешу, яғни, дін философиясын, тіпті, оның тереңдетілген салаларын тереңдету.

2. Экстерналистік-интерналистік. Дін ғылымның дінді зерттеуіне діни тұрғыдан ықпал етсе, ғылым дінді зерттеуде өзіндік ғылыми бағдарынан да айнымайды. Дінді зерттеу алдымен, діни білімдерді қажет етеді, бұл тұста, осы білім экстерналистік сипат алады, дін иесі де дін туралы ғылыми тұжырымдар айту үшін ғылымды меңгеру керек, бұл ғалымдардың интерналистік бағдарын күшейте түспек.

3. Сциентизмдік-антисциентизмдік. Ғылымды танымның абсолютті биік мәртебесінен түсіруге бет бұрған постпозитивизм бағыты руханияттың басқа да салаларын онымен қатар қояды да, олардың арасындағы иерархиялық қатынастардың жалған екендігі туралы пайымдаулар жасауына сәйкес, дінді де, оған сенімді де мәртебелі құндылық ретінде бағалай отырып, дін мен қоғамдық ғылымдардың өзара кіріктірілген, үйлестірілген ұстанымы бойынша зерделеу.

Қорыта айтқанда, діннің рухани және материалдық практикалық мақсаттарын шешуді қолға алатын осындай *инструменталистік* ұстаным әсіресе, дін философиясының дін психологиясымен, дін әлеуметтануымен, дін феноменологиясымен т.б. салаларымен бірлесе отырып, қолға алатын праексеологиялық бағдарлар және шешімін табуы тиіс заманауи ахуалдар болып табылады. Бұл тұста, шешімі табылмайтын не-

месе метафизикалық мәселелердің өзін нысанаға ала отырып, оларды верификациялап-фальсификациялау қажеттігі маңызды іс. Бұл позитивистік верификациядан кейінгі қайта верификациялау болуы тиіс. Мысалы, жоғарыда айтқандай, мәңгі «жан» ұғымы болашақта қайта зерттелуі тиіс проблема болса, «құдай бар ма, жоқ па» деген сауал метафизикалық проблема болып шығады. Яғни, проблемалардың қойылуы мен оларды верификациялауда ғылым этикасы қолданылуы тиіс. Бұл сайып келгенде, нақтырақ айтқанда, «дін философиясындағы адам мәселесін зерделеудегі ғылым этикасы» деген арнаға келіп тоғысады да, сенімді құндылық ретінде құрметтеу және дін иелерімен конвенционалистік ұстаным арқылы екі тарапты өзара бітістіретін болады. Олай болса, толеранттылық екі жақты өзара тараптардың бір-біріне деген төзімділігі арқылы жүзеге асуы тиіс.

Қорытынды

Бұл тарауда ХХ ғасырдағы дін философиясы туралы пайымдаулардағы адам мәселесінің қарастырылуына талдаулар жасалып жүйеленді. Қазақстандағы дін философиясындағы адам мәселесін зерделеу барысында, алдымен қазақ дүниетанымы тарихындағы ойшылдардың қойылып отырған мәселеге қатысты идеялары сарапталды. Содан соң қазіргі Қазақстан қоғамындағы дін философиясының өзекті мәселелері ұсынылды.

Дін философиясындағы адам мәселесі жай ғана теориялық зерттеулер емес, ол бүгінгі таңдағы қоғамдық өмірдің көптеген мәселелерін шешуге ықпалдасатын маңызды ізденістер екендігін негізге ала отырып, «оның болашақтағы бағдарлары қандай болуы тиіс» деген сауалдар тастап, зерттеу бағдарының бірнеше нұсқалары көрсетілді. Бұл қойылып отырған мәселелердің тұрмысмәнділік және праексеологиялық болуына баса назар аударылды. Бұлар бір қырынан, дін философиясындағы адам мәселесін зерттеудің болашақтағы мәселелер ауқымын ұсынса, екінші бір қырынан қоғамдағы келешектегі туындауы ықтимал құбылыстар ескеріліп, іргелі әлеуметтік мәселелерді шешудің бағдарлары ретінде ыңғайластырылды.

References

- 1 Bulekbayev S.B., Kaldybay K.K., Abdrasilov T.K., Nassimov M.O., Paridinova B.Zh., The Role of Religion and Security in the World of East and West. World Applied Sciences Journal 25 (4): 568-573, 2013. ISSN 1818-4952© IDOSI Publications, 2013 DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.25.04.13300.568-573 p. Scopus.
- 2 Abdrasilov T.K., Kaldybay K.K., Nassimov M.O., Paridinova B.Zh. Security of Religious Aspects: Main Problems. Middle-East Journal of Scientific Research 16 (6): 828-832, 2013
ISSN 1990-9233© IDOSI Publications, 2013 DOI: 10.5829/idosi.mejsr.2013.16.06.11838
828-832 p. Scopus.
- 3 Kaldybay K.K., Abdrasilov T.K., Nassimov M.O., Paridinova B.Zh., Bulekbayev S.B. Spiritual and Moral Component of World Religions in the Education of Modern Youth. World Applied Sciences Journal 24 (12): 1605-1609, 2013. ISSN 1818-4952© IDOSI Publications, 2013. DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.24.12.23292.1605-1609 p. Scopus.
- 4 Damien Keown. Buddhist Ethics A Very Short Introduction. Published in the United States by Oxford University Press Inc. – New York, 2005. – 143 p.
- 5 Taylor A.E. Epicurus. – London, 1911. – P. 121 p.
- 6 Hick J. Philosophy of Religion, Englewood Cliffs. – New Jersey: Prentice – Hall, 1990. – 339 p.
- 7 Thomas G.F. The Relation of Philosophy and Religion // The Philosophical Review. – 1946. – 55 p.